

УДК 327 (4ЄС)

УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ З УКРАЇНОЮ У КОНТЕКСТІ ОСНОВНИХ ФОРМАТІВ РОЗБУДОВИ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ ВІДНОСИН ІЗ ТРЕТІМИ КРАЇНАМИ

Роман Калитчак, Богдан Барна

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
бул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000, тел. (032)239-41-32,
e-mail: kalytchak@hotmail.com; bogdan.barna@onet.eu*

Розглянуто ключові моделі взаємовідносин Європейського Союзу із третіми країнами з перспективи набуття чинності Угоди про асоціацію з Україною. Проаналізовано класифікації основних форматів розбудови відносин ЄС із іншими державами. З'ясовано, що це наднаціональне об'єднання і надалі обстоюватиме моделі співпраці з географічними сусідами без отримання повноцінного членства, що вимагатиме опрацювання альтернативних до вступу форматів взаємовідносин. Водночас зазначено, що укладена Угода про асоціацію вирізняється від інших аналогічних домовленостей своєю складністю і всеохопністю. Наголошено, що вона слугуватиме тривалий час основою для двосторонньої взаємодії нашої держави з ЄС, хоча є етапною та у майбутньому вимагатиме доповнення, оновлення чи навіть заміни. У цьому контексті особливого значення набуває вивчення акумульованого іншими європейськими країнами досвіду щодо зближення з ЄС.

Ключові слова: Україна; Європейський Союз; моделі співпраці з третіми країнами; Угода про асоціацію.

Набуття чинності Лісабонської угоди, що забезпечила міжнародну правосуб'єктність Європейського Союзу, впровадження нових інституційних механізмів у сфері зовнішніх зносин, розширення кількості членів до 28 країн та низка інших чинників істотно вплинули на зміцнення позицій та поширення впливу цього наднаціонального об'єднання на міжнародній арені. Це водночас обумовило необхідність оптимізації існуючих та пошуку нових форматів взаємодії ЄС з третіми країнами. У цьому контексті вирізняється Угода про асоціацію, укладена з Україною, що стало свідченням появи новаторської моделі взаємодії ЄС із країною-сусідом, зокрема як в економічній, так і правовій сферах. Хоча угода лише недавно набула чинності, безсумнівно є те, що це перехідний етап відносин і наша держава надалі прагнучиме глибшої інтеграції з ЄС. Тому доречно розглянути інші формати взаємодії ЄС з третіми країнами, щоб з'ясувати, які моделі у майбутньому вдасться застосувати для інтенсифікації співпраці між Києвом і Брюсселем.

Необхідно наголосити, що економічна складова та комунітарний доробок стали наріжним каменем найбільш тісного об'єднання держав на Європейському континенті. Вони слугують не тільки ключовими механізмами інтеграції між

різними економічними та правовими системами країн-членів, а й забезпечують основу для взаємодії Європейського Союзу з третіми країнами.

На увагу, зокрема, заслуговує той факт, що саме комунітарний доробок визначив правові стандарти, яких часто прагнуть дотримуватися держави, що залишаються осторонь інтеграційних процесів. В академічній літературі цей феномен характеризується як «експорт комунітарного доробку або європеїзація національних правових систем» [7, с. 361].

Загалом європеїзація може набувати різних форм, залежно від низки чинників. У багатьох випадках вона носить добровільний характер і базується на міжнародних угодах між ЄС і третьою країною. Коли йдеться про країни-кандидати, то європеїзація є обов'язковою передумовою набуття членства. Своєю чергою, в угодах із сусідніми країнами не завжди чітко артикульовані положення щодо перспектив зближення з ЄС та передбачена лише часткова транспозиція комунітарного доробку. Тому європеїзація може бути не тільки наслідком формалізованих договірних зобов'язань, а й результатом заохочення, соціалізації чи навіть примусу. Тому треті країни, насамперед сусіди ЄС, адаптують норми комунітарного доробку не тільки тому, що зобов'язані так чинити, а з огляду на те, що їх розглядають як належний інструмент для забезпечення функціонування власної державної системи [2, с. 2].

У випадку відносин з іншими країнами, масштабність зближення обумовлюється низкою факторів, включаючи ставлення до ЄС, інтенсивність двосторонніх відносин, а також вірогідність членства. При цьому добровільне зближення не обов'язково має ґрунтуватися на положеннях всеохоплюючої угоди з ЄС. Одним з найкращих прикладів є випадок Швейцарії, яка зближується з ЄС у межах білатеральних угод шляхом «автономної адаптації» швейцарського законодавства до комунітарного доробку [8, с. 4-5].

Різні приклади добровільного зближення мають одну важливу спільну рису. Хоча добровільна європеїзація призводить до певного рівня адаптації комунітарного доробку, вона не зобов'язує до автоматичного застосування законодавства ЄС у двосторонніх відносинах чи нагляді ЄС за його здійсненням, а носить вибіркового характер.

У випадку країн-кандидатів цей чинник нівелюється, адже з моменту початку підготовки до вступу в ЄС нові держави-члени стають об'єктом досить ретельного контролю з боку наднаціональних інституцій. В інших випадках добровільне зближення не означає створення спільного правового простору між ЄС та третьою країною. Проте ситуація є відмінною, якщо розглядається можливість створення спільного правового режиму. Зокрема, у значній частині міжнародних договорів, які були укладені за участю ЄС та сусідніх держав, передбачено застосування окремих частин комунітарного доробку. Це призводить до виникнення феномена правової інтеграції без отримання членства.

Такі режими вирізняються з-поміж інших традиційних моделей зовнішніх відносин ЄС через зобов'язання третіх країн дотримуватися норм комунітарного доробку, в ухваленні якого участі вони не беруть.

З огляду на особливість цього феномену, доцільно використовувати нову термінологію. Тому, залежно від моделі, йдеться про «посилений мультилатералізм» та «посилений білатералізм». В обох випадках «посилений» означає ближчі правові відносини, тобто не лише зближення законодавства, а й чітке зобов'язання застосовувати комунітарний доробок. Такі моделі інтеграції можуть згодом трансформуватися у багатосторонній (мультилатеральний) формат співпраці між ЄС та групою третіх держав (посилений мультилатералізм) або зберігатися на двосторонньому рівні (посилений білатералізм). Як наслідок, виникає своєрідна правова «шарада», у якій окремі законодавчі норми застосовують дійсні члени ЄС та окремі держави-сусіди. Зазвичай, такі моделі розглядають у рамках дискусії щодо «гнучкості», «диференціації», «Європи різних швидкостей» чи «концентричних кіл». Так чи інакше, безпосереднім результатом є формування та функціонування правового режиму ЄС, у якому його держави-члени, а також треті країни об'єднані спільними правовими рамками [6, с. 1437].

Витоки посиленого мультилатералізму датують початком 1980-х років, коли країни Європейської асоціації вільної торгівлі та Європейські Співтовариства розпочали переговори щодо створення *Європейського економічного простору* (ЄЕП). Він повноцінно почав діяти з 1994 р. і є сьогодні найглибшою з моделей інтеграції без членства у ЄС. При цьому йдеться про ступінь поширення комунітарного доробку, що стосується спільного ринку та інших суміжних політик (як, наприклад, захист навколишнього середовища). Унікальне інституційне забезпечення слугує гарантом гомогенності правового простору. На початку ХХІ ст. відбувалося подальше поглиблення інтеграції з країнами ЄЕП, зокрема шляхом залучення у Шенгенську зону Норвегії та Ісландії.

Унікальним прикладом посиленого білатералізму є вже згадані відносини ЄС зі Швейцарією, які базуються на двох ключових пакетах двосторонніх угод (1999 та 2004). Вони стосуються різних сфер. Частина угод передбачає інкорпорацію норм комунітарного доробку у швейцарське внутрішнє законодавство [6, с. 1439].

Не слід залишати поза увагою, що окремі аспекти посиленого мультилатералізму або посиленого білатералізму можуть використовувати у відносинах з країнами, охопленими Політикою сусідства ЄС. Окрім того, певні елементи цих моделей функціонують у рамках митного союзу між ЄС та Туреччиною. Новим форматом для ЄС стало укладання Угод про асоціацію з учасниками Східного партнерства, зокрема Україною. Ймовірно, таких прикладів ставатиме все більше.

Посилений мультилатералізм і білатералізм забезпечують часткову правову інтеграцію між ЄС та окремими державами-сусідами. У такий спосіб сформований правовий режим ЄС.

З огляду на повне чи часткове залучення сусідніх країн до спільного ринку, ЄС також отримує вигоди економічного і політичного характеру. Водночас слід звернути увагу на існуючі класифікації.

Американський науковець А. Панагарія виокремлював сім основних форматів інтеграції у рамках ЄС, керуючись, насамперед, торговельно-економічними параметрами взаємовідносин [9, с. 1416–1417]:

- Європейський Союз: відносини країн-членів характеризуються глибокою інтеграцією, що охоплює спільний зовнішній тариф, спільну конкурентну політику та узгоджені основоположні норми, котрі регулюють чотири ключові свободи: рух осіб, товарів, послуг і капіталів. Більшість країн послуговуються спільною валютою.

- Європейський економічний простір: угода про СЕП уможливила інкорпорацію у Спільний ринок ЄС трьох країн з Європейської асоціації вільної торгівлі. Є дві ключові відмінності між ЄС та СЕП. ЄС – це митний союз зі спільним митним тарифом, а СЕП – зона вільної торгівлі, у якій співіснують різні митні тарифи. СЕП не передбачає спільної аграрної політики.

- Митний союз: ЄС має нині угоди про митні союзи з трьома країнами. Йдеться про Андорру, Сан-Марино і Туреччину. Ці угоди перебувають на різних етапах імплементації. Угода з Андоррою набула чинності 1991 р., проте її нотифікація у СОТ відбулася лише 1998 р.

- Зона вільної торгівлі: ЄС уклав значну кількість угод про ЗВТ, які перебувають на різних стадіях імплементації. Сюди умовно можна зарахувати Угоду про асоціацію, зокрема положення про всеохоплюючу та поглиблену зону вільної торгівлі, що підписано з Україною. Однак її масштабність є дещо вагомішою, порівняно з більшістю інших аналогічних документів.

- Середземноморське партнерство: ЄС вибудував особливі відносини з країнами Південного і Східного Середземномор'я. Це відбулося у рамках Барселонського процесу, започаткованого 1995 р. Ключова ціль – формування Середземноморської зони вільної торгівлі, відповідно до вимог СОТ. Початково передбачали укладання відповідних угод між ЄС і кожним з учасників.

- Преференції для країн Африки, Карибського та Тихоокеанського басейнів (Ломейські угоди): ЄС надає в односторонньому порядку преференції понад сімдесяти країнам, що розвиваються.

- Загальна система преференцій (ЗСП): ЄС надає преференції у рамках ЗСП відповідно до вимог СОТ.

Окрім того, ЄС встановив тариф найбільшого сприяння для високорозвинених країн, таких як Австралія, Японія, Нова Зеландія, Тайвань та Сполучені Штати Америки.

Своєю чергою, дослідник К. Буркгардт розглядає різні типи угод за участю ЄС, насамперед враховуючи ті міжнародні домовленості, які досягнуто вже після набуття чинності Лісабонського договору [3, с. 275–276]. Він подає таку класифікацію:

- Всеохоплююча торгово-економічна угода, підписана з Канадою;
- Європейський економічний простір, що слугує основою для розбудови співпраці з Ісландією, Норвегією і Ліхтенштейном;

- Європейські угоди, що забезпечували відносини ЄС з такими постсоціалістичними країнами, як Болгарія, Естонія, Литва, Латвія, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Чехія, Угорщина;
- Євро-середземноморська угода про асоціацію, укладена з Алжиром, Ізраїлем, Йорданією, Ліваном, Марокко, Палестинською автономією;
- Міжрегіональна угода про співпрацю, що слугує основою для співпраці з Андійським співтовариством, МЕРКОСУР, АСЕАН, Радою співпраці у Перській затоці;
- Угода про асоціацію, що регулює торговельно-економічні відносини з Чилі;
- Угода про економічне партнерство, політичну координацію та співпрацю, укладена з Мексикою;
- Угода про економічне партнерство, що активно використовували для розбудови відносин із Західною і Центральною Африкою, Східноафриканською співдружністю, країн басейну Карибського моря;
- Угода про Енергетичне Співтовариство, яка охопила країни колишньої Югославії;
- Угода про партнерство, які уклали з країнами Африки, Карибського басейну та Тихого океану;
- Угоди про партнерство і співпрацю, що стала інструментом налагодження співпраці із пострадянськими країнами та Іраком;
- Угода про поглиблену і всеохоплюючу зону вільної торгівлі, як у випадку з Єгиптом, Грузією, Йорданією, Марокко, Тунісом чи Україною;
- Угода про співпрацю, що, зокрема, уклали з Аргентиною, Бангладеш, Бразилією, Парагваєм та Уругваєм;
- Угода про стабілізацію та партнерство, що регулює відносини з потенційними кандидатами на членство у ЄС із Західних Балкан;
- Угода про торгівлю, розвиток і співпрацю, яку підписано Південно-Африканською Республікою;
- Угода про торгово-економічну співпрацю, що забезпечує взаємодію з Китаєм;
- Угода про вільну торгівлю, що, зокрема, уклали з Індією, Сінгапуром, Південною Кореєю, Швейцарією.

Їхній зміст видозмінюється залежно від того, з ким і коли їх укладено. Найновіші угоди, як у випадку з Україною, зазвичай, охоплюють дещо ширший спектр сфер – послуги, інвестиції, державні закупівлі тощо та містять положення про співпрацю у політичній, соціальній і культурній площинах. При цьому розрізняють угоди другого, третього та четвертого покоління, адже в угодах першого покоління йшлося насамперед про усунення тарифних перешкод.

ЄС, зазвичай, визначає всеохоплюючі угоди такими, як «Угода про асоціацію», яку, зокрема, укладено з нашою державою, тоді як угоди про усунення тарифів – як «Угоди про співпрацю». Часто угоди з країнами, що розвиваються, отримують назву «Угоди про партнерство». Деякі угоди є унікальними та винятковими, з огляду на власну природу, тому отримують

нешаблонну назву, з метою їхнього виокремлення. Наприклад, «Угода про стабілізацію та партнерство» або «Міжрегіональні угоди про співпрацю» тощо.

Відома теоретик процесів європейської інтеграції, швейцарська дослідниця С. Лавенекс, виокремлює декілька типів асоціації ЄС з третіми країнами [5, с. 683]. Вона, зокрема, зазначає, що попри існування істотних відмінностей між окремими країнами, все ж можна виокремити ключові типи асоціації:

- квазічленство – як всеохоплюючу форму асоціації (СЕР чи двосторонні угоди зі Швейцарією);

- передвступну асоціацію – як всеосяжний формат для проведення переговорів з країнами-кандидатами (раніше це стосувалося країн Центральної і Східної Європи, а також Мальти й Кіпру, сьогодні – йдеться про держави Західних Балкан і Туреччину);

- асоціацію сусідства – як формат відносин з країнами Середземноморського басейну та новими сусідами у Східній Європі (саме сюди слід зарахувати Україну);

- співпрацю заради розвитку – як формат відносин з країнами Африки, Карибського басейну та Тихого океану;

- трансатлантичну співпрацю – як формат відносин зі США та Канадою.

Очевидним з наведених класифікацій моделей взаємодії ЄС з третіми країнами є те, що найбільш розмаїтими є формати відносин із географічними сусідами ЄС, які фактично віддзеркалюють «Європу різних швидкостей», що передбачає відмінну «геометрію», різний обсяг прав та обов'язків та, своєю чергою, перетворює європейський простір у складну матрицю [6, с. 1443].

Отож, природа європейської інтеграції зазнає змін не тільки всередині, а й у відносинах із тими країнами, що залишились з різних причин осторонь об'єднавчих процесів на континенті. Процес диференційованої інтеграції неухильно заміщає попередню форму уніфікованої інтеграції. На думку Ж.-Е. де Ньюва, наслідки цієї динаміки поступово перетворюватимуть ЄС у багатоярусну «Європейську Цибулину». Така метафора, з погляду цього автора, покликана спрощено відобразити вказані зміни [4, с. 503].

Значна кількість дослідників описували цей феномен. На думку Дж. Раггі, систему європейського врядування, що перебуває у процесі становлення, можна охарактеризувати як «мультиперспективну політію» [10, с. 172]. Цей тип політії А. Стабб інтерпретує як «новітню постмодерну міжнародну політичну форму». На його переконання, «це не ідеальний термін, однак він дає змогу продемонструвати той факт, що інституціоналізація гнучкої інтеграції є частиною комплексної, багатовимірної, багатоярусної колективної системи ухвалення рішень, яка була створена з метою знайти колегіальні рішення для спільних проблем на усіх рівнях управління» [11, с. 163].

Базуючись на концепції Раггі, Дж. Бохман стверджував, що «транснаціональна політія з численними демосами найкраще реалізується у формі демократії за допомогою розосереджених і множинних форм влади у межах диференційованих інституційних структур з рефлексивною будовою» [1, с. 315]. Подібну систему врядування Й. Зельонка описував як таку, що

характеризується «частково подібними органами влади, розділеним суверенітетом, диверсифікованими інституційними підходами й численними ідентичностями» [12, с. 509]. На наш погляд, наступне визначення системи європейського врядування найбільш вдало характеризує поняття «Європейської Цибулини»: «Хоча... [Європа] має на практиці багато швидкостей та особливостей, однак попри це вона містить ключову складову, яка сприяє поглибленню ЄС та змінам його організаційної структури... Існує внутрішній стрижень, що... забезпечує визначення загального напрямку розвитку ЄС і його єдність. До певної міри, існування цього внутрішнього стрижня може свідчити, що поділи (постійні чи тимчасові) між європейськими країнами... нівелюються, з огляду на зростання кількості членів ЄС» [4, с. 505].

На сьогоднішньому етапі Брюссель радше надалі намагатиметься обстоювати формати співпраці без отримання повноцінного членства, однак це вимагатиме опрацювання альтернативних до вступу моделей взаємовідносин. Свідченням цього є відмова визнавати право України на вступ у ЄС та укладання Угоди про асоціацію, що жодним чином не передбачає членства. Утім це не означитиме ізоляції нашої держави, а радше свідчитиме про практичне втілення положень ідей на кшталт «Європа різних швидкостей» чи так звана «Європейська Цибулина».

Враховуючи, що європейська інтеграція залишається для нашої держави стратегічною, утім довгостроковою перспективою, нині доречніше зосереджуватись на опрацюванні власного «українського методу» європейської інтеграції, що дозволить якнайкраще захистити державні інтереси, формально залишаючись за межами ЄС. Для України важливо врахувати досвід інших європейських країн, таких як Норвегія (посилений мультилатералізм) чи Швейцарія (посилений білатералізм). Як уже зазначено, укладена Угода про асоціацію є етапним документом та згодом вимагатиме доповнення, оновлення чи навіть заміни. Тому доречно ретельніше вивчати акумульований іншими європейськими країнами досвід щодо зближення з ЄС. Саме ця проблематика повинна бути темою подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Bohman J.* Constitution Making and Democratic Innovation: The European Union and Transnational Governance / J. Bohman // *European Journal of Political Theory*. – 2004. – Vol. 3(3). – P. 315–337.
2. *Borzel T.* From Europeanisation to diffusion: introduction / T. Borzel, T. Risse // *West European Politics*. – 2012. – Vol. 35(1). – P. 1–19.
3. *Burckhardt Ch.* The European Union as an Actor in International Trade Relations / Ch. Burckhardt // *Global Power Europe – Vol. 2. – Global Power Shift*. – Berlin : Springer-Verlag Heidelberg, 2013. – P. 271–289.
4. *De Neve J.* The European Onion? How Differentiated Integration is Reshaping the EU / J. De Neve // *Journal of European Integration*. – 2007. – Vol. 29(4). – P. 503–521.
5. *Lavenex S.* EU external governance in «Wider Europe» / S. Lavenex // *Journal of European Public Policy*. – 2004. – Vol. 11(4). – P. 680–700.
6. *Lazowski A.* Enhanced Multilateralism and Enhanced Bilateralism: Integration without Membership / A. Lazowski // *Common Market Law Review*. – 2008. – Vol. 45. – № 5. – P. 1433–1458.

7. Magen A. The Acquis Communautaire as an Instrument of EU External Influence / A. Magen // European Journal of Law Reform. – 2007. – Vol. 9(3). – P. 361–392.
8. Maiani F. Legal Europeanization as Legal Transformation: Some Insights from Swiss «Outer Europe» / F. Maiani // EUI Working Paper MWP. – 2008. – № 32. – 18 p.
9. Panagariya A. EU Preferential Trade Arrangements and Developing Countries / A. Panagariya // World Economy. – 2002. – Vol. 25(10). – P. 1415–1432.
10. Ruggie J. Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations / J. Ruggie // International Organization. – 1993. – Vol. 47(1). – P. 139–174.
11. Stubb A. Negotiating Flexibility in the European Union / A. Stubb. – Basingstoke : Palgrave, 2002. – 218 p.
12. Zielonka J. How New Enlarged Borders Will Reshape the European Union / J. Zielonka // Journal of Common Market Studies. – 2001. – Vol. 39(3) – P. 507–536.

Стаття надійшла до редколегії 29.04.2016

Прийнята до друку 15.05.2016

EU-UKRAINE ASSOCIATION AGREEMENT IN THE CONTEXT OF KEY MODELS OF THE EUROPEAN UNION'S RELATIONS WITH THIRD COUNTRIES

Roman Kalytchak, Bogdan Barna

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universitetska Str., Lviv, Ukraine, 79000, tel. (032)239-41-32,
e-mail: kalytchak@hotmail.com; bogdan.barna@onet.eu*

The article focuses on main patterns of the European Union's relations with third countries from the perspective of the entry into force of the Association Agreement with Ukraine. It analyzes key models of the EU's relations with other states. It stresses that at the moment the EU will continue to opt for the cooperation with its geographical neighbors without granting them full membership, however, this will require the development of alternative arrangement of their interaction. At the same time, it points out that the Association Agreement is an innovative and comprehensive document in comparison with other similar arrangements. It is noted that, although the agreement will serve as a long-term basis for bilateral cooperation of Ukraine with the EU, but it is still a provisional solution and will require supplements, updates, or even replacement in the future. Therefore, in this context, particular importance should be paid to the study of the accumulated experience of interaction of other non-EU European countries with the European Union.

Key words: Ukraine; European Union; model of cooperation with third countries; Association Agreement.

СОГЛАШЕНИЕ ОБ АССОЦИИИ С УКРАИНОЙ В КОНТЕКСТЕ ОСНОВНЫХ ФОРМАТОВ РАЗВИТИЯ ЕВРОПЕЙСКИМ СОЮЗОМ ОТНОШЕНИЙ С ТРЕТЬИМИ СТРАНАМИ

Роман Калитчак, Богдан Барна

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, Украина, 79000, тел. (032) 239-41-32,
e-mail: kalytchak@hotmail.com; bogdan.barna@onet.eu*

Рассмотрены главные модели взаимоотношений Европейского Союза с третьими странами с перспективы вступления в силу Соглашения об ассоциации с Украиной. Проанализированы классификации основных форматов развития отношений ЕС с другими государствами. Выяснено, что в настоящее время это вненациональное объединение будет в дальнейшем отстаивать модели сотрудничества с географическими соседями без получения ими полноценного членства, однако это потребует разработки альтернативных вступлению форматов взаимоотношений. При этом указано, что заключенное Соглашение об ассоциации отличается сложностью и всеохватностью от других аналогичных договоренностей. Отмечено, что оно будет служить длительное время основной для двустороннего взаимодействия нашего государства с ЕС, однако является этапным и в будущем потребует дополнения, обновления или даже замены. В этом контексте особое значение приобретает изучение аккумулированного другими европейскими странами опыта по сближению с ЕС.

Ключевые слова: Украина; Европейский Союз; модели сотрудничества с третьими странами; Соглашение об ассоциации.